

ДУГИ И КРАТКИ ТРАНЗИТ У КАСНОЈ АНТИЦИ НА ПРИМЕРУ МУЊСКОГ БРДА И РОГАТИЦЕ

Радмила Зотовић, Археолошки институт, Београд

У функционисању римске економије један од најважнијих фактора утицаја био је транспорт. У раду се расправља о функционисању дугог и кратког транзита на економској релацији град – село – вила рустика. Налази керамике са локалитета у околини Рогатице и Муњског брда код Пожеге показују да је систем кратког транзита и економски принцип пољопривредне и занатске производње при вилама рустикама функционисао и у периоду касне антике.

Кључне речи: економија, транспорт, трговина, занатство, пољопривреда.

Постоје углавном два уобичајена мишљења како је функционисала економија у периоду Римског царства. По једнима, функционисала је као јасан однос на релацији провинција – порез – армија и главни град, што суштински чини систем политичке економије. Други је виде као добро интегрисан економски систем унутар кога политичка економија игра важну улогу, али који је такође био унифициран трговином у земљишту, кредитима и пољопривредном производњом.¹ Према последњем мишљењу, римска економија је могла да буде интегрисана у друштву и ван политичке економије.² Но, било како да схватимо функционисање економије у Римском царству, свакако је један од најважнијих фактора утицаја био транспорт,³ у оквиру кога је римска економија разликовала два принципа: принцип дугог и кратког транзита.

¹ G. WOOLF, Imperialism, empire and integration of the Roman economy, *World Archeology* 23/3 (1992) 283.

² *Ibid.*

³ K. GREEN, *The archaeology of the Roman Economy*, University of California Press, Berkley and Los Angeles 1986, 17.

Гледано из другог угла, римска економија, и у оквиру ње транзит као најважнији фактор утицаја, била је зависна од односа на релацији град – село – вила рустика. Овакав однос нарочито је био важан у сагледавању функционисања пољопривреде и трговине пољопривредним артиклима, али није био ни од нарочито мањег значаја за функционисање занатства и трговине различитим занатским производима. Оваква веза између пољопривреде и занатства састојала се у томе што је храна као најисплативији артикал на тржишту била готово увек саставни део различитог транспорта, било да се радило о дугом или кратком транспорту. Тако, на пример, керамички производи нису никада “путовали” сами, већ су углавном транспортовани заједно са храном.⁴ Ниједан од ова два артикла није припадао примарном сектору економије античког периода, али је спадао у тржишно најисплативије. С друге стране, уобичајено је да се сматра да је римска вила била принципијелни инструмент пољопривредне експлоатације и њен економски однос према градском центру се подразумева као однос на релацији производња – транспорт – тржиште. Мање познат је однос село – град, јер због слабе очуваности села није познат често ни њихов приближан број у околини одређеног градског центра, па самим тим није довољно јасан ни њихов утицај на становништво и трговачки систем. Традиционално схватање античког града јесте да је он стециште заната и трговине. Супротно томе, новија истраживања представљају основу за становиште да градови нису били у основном смислу центри занатске производње, нити трговине, већ да су инструменти управе који се јављају као организатори производње и територије сеоских газдинстава,⁵ док управа вилама спада у домен приватног агера, као и тзв. аристократске трговине. Тиме се на извесан начин виле “схватају” као показатељи односа између града и села, док близина, тј. однос вила према римским друмовима и градовима показује потребу за транспортом и можда оријентацију према тржишној економији.⁶ Период касне антике услед велике економске кризе доноси на том пољу свакако измене, али какве и колике ми то још увек не знамо. С једне стране постоји традиционално мишљење да су услед економске кризе многе виле “ишчезле”, а друге се трансформисале у сеоске центре или опстале захваљујући томе што су потпале под процес “фортификације”.⁷ Такође се уобичајено сматра да је дуги транспорт готово

⁴ G. Pucci, Pottery and trade in the roman period, in: *Trade in the Ancient Economy*, University of California Press, Berkley and Los Angeles 1983, 112.

⁵ Д. Николов, Организација на градовите в римска Тракия, у “*Поселищен живот в Тракия*”, Симпозиум 14–17 септември 1982, Ямбол, 95–96.

⁶ R. Häußler, The Romanisation of the civitas Vangionum, *Institut of Archaeology, Bulletin*, London 1994, 69.

⁷ Е. В. Ляпустина, Виллы в западны провинциях римской империи, *Вестник древней истории*, Москва 1985, 166, 177.

потпуно нестао, и да су градови постепено доживљавали своју декаденцију у урбанизму, у смислу од градског до руралног.⁸ Насупрот оваквом становишту стоји новије сагледавање које сведочи о привременој декаденцији градског живота, и такође о томе да дуги транзит није ишчезао, већ доживео измене у промени рута, као и квантитета, па самим тим и смањеној учесталости његовог практиковања.⁹ Тако је и у периоду касне антике функционисао принцип дугог транзита, па је афричко уље и даље извожено у источни Медитеран и западне провинције, а афричке лампе у Шпанију, Галију, Италију, на Црно море, Кипар, Египат и у Британију.¹⁰

Али шта се у периоду касне антике дешава са кратким транзитом? Он неоспорно опстаје и функционише као економско исплативији, али како он заправо функционише уколико се виле рустике трансформишу, а градови доживљавају декаденцију? Два, помало заборављена, налаза, један са Муњског брда код Пожеге (сл. 1),¹¹ а други из околине Рогатице (сл. 2),¹² могу да послуже као примери за размишљање о примени кратког транзита и релацији град – вила рустика – село. На оба локалитета идентични су налази два керамичка крчага и готово идентични налази лонца, тј. шоље са две дршке. Осим ових керамичких налаза на локалитету код Рогатице евидентирана су још три керамичка суда: шоља са једном дршком, “бокаста” шоља без дршке и шоља са “звездастом” профилацијом. Налази са оба локалитета датују се у период IV века.¹³ Керамички судови спадају у типичне керамичке налазе какви се налазе свуда по Римском царству у периоду касне антике. Најближе аналогије типу крчага из Рогатице и Муњског брда налазимо на некрополи код Свилоша у Срему, или на некрополама Спантов и Алте некрополе у Румунији.¹⁴ На некрополи Спантов такође налазимо и аналогије за остале керамичке облике са Муњског брда и Рогатице.¹⁵

Несумњиво да су оба локалитета, тј. њихова околина, били и центри керамичке производње. Околина Рогатице броји до сада отприлике неких 7 вила рустика¹⁶ и неколико локација са неодређеном ознаком

⁸ T. LEWIS, *Agricultural Production in the Roman Economy A.D. 200 – 400*, Oxford 1991, 57.

⁹ *Ibid.*, 55.

¹⁰ *Ibid.*, 52 и даље.

¹¹ М. ЗОТОВИЋ, *Пожега и околина*, Пожега 1978, 118.

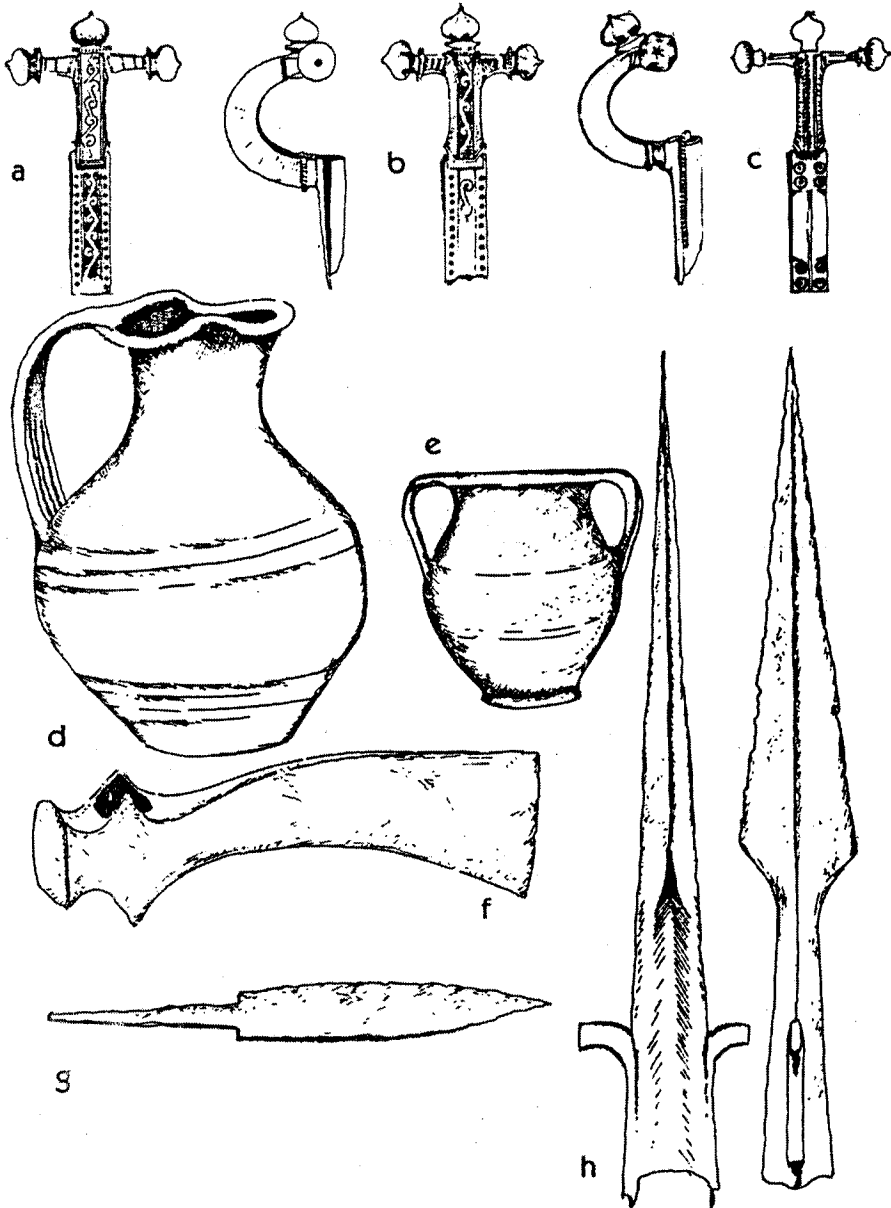
¹² F. FIALA, *Römische Brandgräber bei Rogatica*, *Wissenschaftlichen Mitteilungen aus Bosnien und Herzegowina* 5, Wien 1897, 261.

¹³ Налаз из околине Рогатице датује се бронзаним новцем у период цара Константина (320–350. г.).

¹⁴ B. MITREA – C. PREDA, *Necropole din secolul al IV-lea e. n. in Muntenia*, București 1966, 231, fig. 44,2, 360, fig. 228,3.

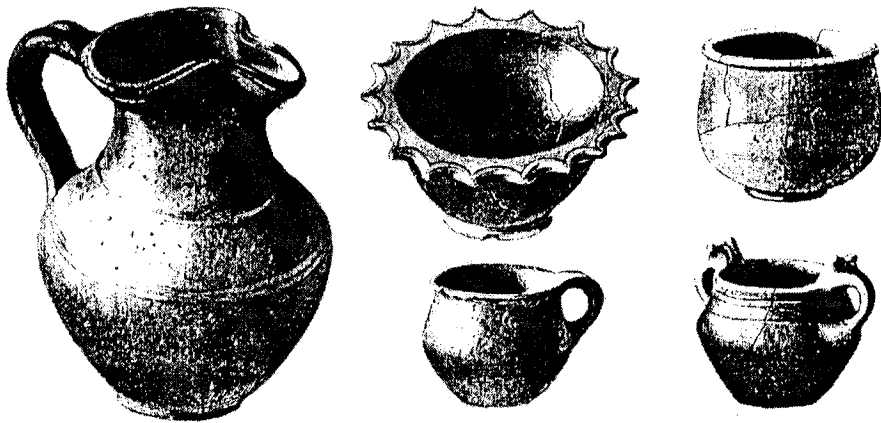
¹⁵ *Ibid.*, 207, fig. 9,4; 213, fig. 18,2; 229, fig. 42,4.

¹⁶ I. BOJANOVSKI, *Arheološko-epigrafske bilješke sa Drine, Članci i grada* 7, Tuzla 1967, 162.

Сл. 1 Налаз са Муњског брда (преузето из М. Зотовић, *Пожега и околина*, Пожега 1978, 118)

Fig. 1 Finds from Munjsko Brdo (after M. Zotović, *Požega i okolina*, Požega 1978, 118)

Сл. 2. Рогатица – керамички налази (преузето из F. Fiala, *WMBH* 5 (1897) 259–62)
 Fig. 2 Rogatica – pottery finds (after F. Fiala, *WMBH* 5, 1897, 259–62)

“насеље”.¹⁷ На подручју села Висибаве код Пожеге до сада је евидентирана једна вила у Бакионици,¹⁸ и неколико локација такође са неодређеном ознаком “насеља”.¹⁹ Права природа административне организације оба подручја, а нарочито подручја села Висибаве и околине, односно шире области данашње Пожеге, није позната. Јасно је да је на оба подручја функционисао економски систем односа град – село (ако ознаку “насеље” схватимо као село што највероватније јесте) – вила рустика. На подручју Рогатице административно-управни систем организације гравитирао је ка муниципијуму и евентуално каснијој колонији у Рогатици. За подручје Висибаве постоји претпоставка да је била организована у више пољопривредних имања, тј. вила рустика, да је могло бити организовано као *conciliabula* – скуп римских грађана који се конституира у неком неримском насељу, у овом случају варварском.²⁰ У организационом смислу *conciliabula* такође подразумева и родовске општине које су касније прерасле у територијалне, тј. сеоске општине преведене у заједнице са правом муниципалне аутономије, чему је одговарало и

¹⁷ Е. ПАШАЛИЋ, *Naselja i komunikacije*, Сарајево 1960, 72.

¹⁸ Ј. Буњић и П. ПЕТРОВИЋ, Римске цигларске пећи и вила у Бакионици код Пожеге, *Ужички зборник* 13 (1984).

¹⁹ М. Зотовић, *op. cit.*, 32, 34; Југозападна Србија у доба Римљана, *Ужички зборник* 2 (1973) 12–13.

Р. Зотовић, Насеља источног дела римске провинције Далмације – каталожки преглед локалитета, *Ужички зборник* 18 (1989) 24.

²⁰ Р. Зотовић, Питање насељености Пожеге и околине у античком периоду, *Пожечки годишњак* 2, 2002, 32.

право приватног поседовања земљишта, као вила, што је опет као *ager privatus* спадало у компетенцију муниципалне заједнице итд.²¹ Овакав систем административне организације опстао је сигурно и у периоду касне антике, а да ли је и колики број вила ишчезао, а колики потпао под процес “фортификације” ми то још не знамо. Производња типичних керамичких “узорака” на оба подручја говори о постојању локалних производних центара и транспортовању керамике уз прехранбене артикле свакако на кратким релацијама. Овакав вид трговине спада под тзв. аристократску трговину, у којој се производња и превоз до тржишта финансира од богатих или добростојећих велепоседника, али какав је њен прави карактер у периоду касне антике остаје још увек недефинисано. Једним делом свакако да је морала бити, бар у време Диоклецијана, ограничена максималном висином цена артикала на тржишту да би се спречило даље “дивљање” инфлације.

Примери Муњског брда и Рогатице говоре недвосмислено о следећем. У периоду касне антике постојало је организовање занатске производње које је функционисало у сагласју са пољопривредном производњом. Оно није било организовано на релацији државно – приватно, већ у оквиру приватног, јер би у супротном трошкови производње и транспорта били тешко усклађени, нарочито због великих осцилација у инфлаторним трошковима. Тиме ова два локалитета преко примера локалне производње и кратког транзита могу и треба да послуже као показатељи постојања како приватне пољопривредне производње, тако и занатске, да је тржишна економија добрим делом функционисала путем “аристократске” трговине, и на крају да период касне антике осим личне “погубљености” појединаца у условима велике економске кризе није представљао и период изгубљености свега осталог: градова, села и вила рустика.

УДК: 904-03(497.11):330.342.12(37)

²¹ *Idem.*

RADMILA ZOTOVIĆ

LONG- AND SHORT-DISTANCE TRANSIT IN LATE ANTIQUITY:
THE EXAMPLE OF MUNJSKO BRDO AND ROGATICA

Summary

Generally, there are two different opinions as to how the Roman economy functioned under the Empire. Some see it as a clearly organized connection along the line province–taxation–army and the capital, which basically constitutes political economy. Others see it as a connection between major local economic systems, which involves political economy, but which was integrated by trade, land, credits and agricultural production. But regardless of how the functioning of the Roman economy under the Empire is seen and which of its part is in question, transport was among the major factors influencing the functioning of the economy.

It is habitually held that the costs of transport may have brought about radical change in the economy, agriculture in particular. Such radical change in agriculture is mainly associated with the Late Empire, i.e. the period of a severe economic crisis. It is usually held that the period of Late Antiquity witnessed a drastic loss of long-distance transit to short, but more recent research shows that this was a decrease in quality and thus in the number of transport lines rather than a total failure. It is traditionally held that short-distance transit was on the increase, especially because of the necessity of supplying agricultural products, and, thereupon, that *villae rusticae* were not only centres of agricultural production but also of crafts. Although the true nature of trade under the Late Empire is difficult to establish – whether it was more of a state-organized or the so-called “aristocratic” type – it is certain that rich landowners were interested in making profit on agricultural produce from their estates.

Two somewhat forgotten finds, one from a grave in the Rogatica area, recovered in the late nineteenth century (Fiala, *WMBH* 5, 1897, 259–62), and the other from Munjsko Brdo near Požega (Zotović, *Požega i okolina* 1978, 118), show some identical components, each containing an oinochoe, hammer-axe and iron knife. The oinochoes belong to the widespread fourth-century type of jugs, occurring throughout the Empire, whose production centre is only identifiable in terms of local potteries. On the other hand, Rogatica and the Požega area, to the territory of which belongs the site of Munjsko Brdo, were centres of agricultural production and of some crafts as well. The area of Rogatica contained some 7 or 8 *villae*, while the environs of Požega may be presumed to have been organized into farming estates, and perhaps even as a conciliabulum, i.e. that it had a council of Roman citizens in a structured community gravitating towards an urban centre and, as some recent research shows, that it may have had a certain form of self-government, similar to the “partial” organization of municipal administration. It is certain that both areas were production centres, especially agricultural. Agricultural products were

the most profitable for transport in any one period, and especially during severe economic crises. Pottery also belonged among commodities that had never been too expensive on the market. These two goods were regularly transported together. It is not difficult to assume therefore that in the period of Late Antiquity the areas of Rogatica and Požega retained their primary role as centres of agricultural and some forms of craft production, constituting zones where the economic principle of short-distance transit functioned.